

VÍCTOR BALAGUER, MONTSERRAT I LA CONSTRUCCIÓ DE CATALUNYA I ESPANYA

Sobre el caràcter i la dimensió universal del pensament balaguerià

Josep Maria Garcia-Fuentes
Arquitecte, Professor Ajudant Doctor
Sotsdirector de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès
Universitat Politècnica de Catalunya-Barcelona TECH

| 11

A través de la lectura de diversos escrits de Víctor Balaguer, de precisar la seva importància en la definició cultural i simbòlica de la Catalunya i l'Espanya contemporànies, i de la revisió de la seva implicació en el procés de construcció del Montserrat modern, es planteja la necessitat –més enllà d'aquesta breu aproximació– de ressituar tant Balaguer com la seva obra en un context nacional, europeu i internacional, amb l'objectiu de valorar-ne justament l'originalitat i la importància.

*En Víctor Balaguer, a Catalunya, té immortalitat.
Per a sempre més serà glòria catalana, i ningú farà
història nostra sense passar per la seva història, ni de
poesia nostra sense anar a raure a la seva poesia, ni del
nostre renaixement sense esmentar la seva activitat, les
seves odes primeres i la seva amistat amb els felibres
provençals.
Paradox, L'esquella de la Torratxa, 1924*

Stefan Zweig afirma que la Història no és una creadora constant. Han de passar milions d'hores inútils abans que es produeixi allò que ell anomena un moment estel·lar de la humanitat, o en altres paraules, un moment en el qual els esdeveniments es precipiten dramàticament i adquireixen una intensitat única, fins al punt de condicionar el desenvolupament dels temps posteriors, de vegades durant segles. I de la mateixa manera que aquests moments històrics

intensos, i sovint breus, tot i que definitius, són dispersos en una infinitud de temps contínua, monòtona, també els milions d'homes que conformen un poble sencer són necessaris perquè neixi un sol geni. Encara que quan neix un geni, com precisa Zweig, aquest perdura a través dels temps. I és capaç d'indicar un nou rumb durant dècades o, fins i tot, també durant segles. Evidentment, Zweig es refereix als grans genis escassos de les arts o de la ciència, entre d'altres;

com Beethoven, Mozart, Rafael, Miquel Àngel, Goethe, Newton o Einstein, per posar només alguns exemples. I encara que la magnitud de Víctor Balaguer no és equiparable a la d'aquests genis, sí que ho és la convicció i la intensitat de la seva vida i, sobretot, de la seva producció. Perquè, encara que pugui semblar exagerat, la intensa vida de Balaguer i el seu pensament comparteix amb els autèntics genis el seu caràcter conformador; així, per exemple, va arribar a condicionar de manera significativa l'imaginari simbòlic i monumental de Catalunya i Espanya al llarg dels segles XIX i XX. I, com succeeix sovint amb alguns d'aquests genis escassos, Balaguer ha estat incomprès i oblidat durant massa temps, malgrat que fou un personatge històric tan inabastable com decisiu en el context català i espanyol del segle XIX, en què sempre es va situar en clara ressonància amb el context internacional contemporani, i especialment de l'uropeu.

La importància de Balaguer es pot intuir ràpidament tan sols amb una lectura lleugera de la bibliografia que s'ha publicat al seu voltant en els darrers anys, que ha servit per superar definitivament un injustificable silenci. Entre aquestes aportacions més o menys recents destaquen el voluminós i essencial recopilatori *Víctor Balaguer. Renaixença, Revolució i Progrés* (El Cep i la Nansa, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, 2004) de Joan Palomas; la publicació de diversos autors, *Víctor Balaguer i el seu temps* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004); el suggeridor *Víctor Balaguer i la identitat col·lectiva* (Editorial Afers, 2008) de Montserrat Comas, també autora de *La Biblioteca Museu Balaguer. Un projecte nacional català* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004). Aportacions que se sumen a altres articles recents, com els inclosos a la secció específica dedicada a Balaguer dins del "Col·loqui sobre el Romanticisme" celebrat el

1995 a Vilanova i la Geltrú, i especialment a la tasca essencial i sostinguda des de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer i des de l'Associació d'Amics i el seu Butlletí.

Però encara ens manca molta feina per conèixer bé i situar adequadament tant Balaguer com la seva obra¹. No només en un context local i nacional, sinó també internacional. Perquè, en efecte, Balaguer va restar sempre atent al context internacional contemporani, en l'àmbit polític i en el cultural. Un interès que es fa palès a les seves primeres memòries de viatges i que esdevé clau per comprendre el sistemàtic desplegament del seu pensament, que no consta de cap text programàtic, sinó que impregna tota la seva producció escrita i la seva vida. Probablement, és degut a aquesta complexitat que Balaguer ha estat, de vegades, mal entès, i oblidat en d'altres.

Així, qualsevol aproximació al personatge i a la seva obra ens obliga a considerar una gran quantitat d'informació i, sobretot, de relacions i de referents. La seva producció literària, poètica, històrica i política està tota entrellaçada teixint una basta i densa construcció simbòlica que respon al seu ideari polític i cultural. Un ideari que, com la seva producció i la seva obra, se situa constantment en estreta relació en el context polític, social i cultural de Catalunya i Espanya, però també en l'uropeu i fins i tot en l'internacional, com es revela en el seu inesgotable interès pel coneixement internacional i especialment per les seves relacions amb personalitats d'arreu del món. Quan ens ocupem de Balaguer, doncs, ens ocupem d'un català i d'un espanyol important, sí; però també d'un personatge indiscutiblement universal.

EL PROJECTE BALAGUERIÀ

Sobre aquesta premissa, voldria mostrar com l'estudi aprofundit de l'obra balagueriana

corroborar aquestes intuïcions, alhora que revela una consciència de pensament sovint sorprenent. Així doncs, després de fer una digressió prèvia sobre alguns textos de Balaguer que ens serviran per mostrar el seu caràcter i inquietud universal, la revisió de la seva implicació en el procés de construcció del Montserrat modern ens serà útil per ressituar la seva importància dins d'aquest, i en un context més ampli, en la definició cultural i simbòlica de la Catalunya i l'Espanya contemporànies.

Víctor Balaguer va iniciar els seus viatges de joventut amb l'escapada a Madrid de l'estiu de 1845, a la qual van seguir aviat diferents viatges per Catalunya, per la Península i per Europa, a França, Bèlgica i Luxemburg. I l'any 1859 va viatjar a Itàlia per primera vegada, com a corresponsal de guerra. Tots aquests primers viatges van resultar especialment fructífers, no només per la maduresa que el jove Balaguer hi va adquirir, sinó també com a experiències de referència en la construcció del seu ideari. Així es reflecteix en bona part de l'obra escrita que va ser produïda a partir dels viatges.

En les seves memòries de viatge són constants les descripcions dels llocs i dels mitjans de transport, però sobretot les reflexions al voltant de l'arquitectura, la literatura i les tradicions de les ciutats i de les nacions que visita. Balaguer va estar interessat especialment en els monuments, ja que considerava que expliquen la història de les nacions, la seva memòria i les seves tradicions. No pot ser més clar quan escriu que *“dos cosas hay que al llegar a un pueblo, se cuál fuere, merecen constante y privilegiadamente mi atención, y reclaman mi primera visita: los monumentos y las tumbas. Y es que por aquellos se puede conocer su pasado, por estas su historia”* (1890:12). Perquè, en efecte, un dels dos “grans” resultats que va obtenir dels seus viatges és que *“el estudio de los*

monumentos ha aumentado el amor que ya tenía a mi patria” (1852:3).

Una estima envers la “pàtria”, envers la nació, que es concretava a través dels monuments i de les tradicions, els quals n'explicaven la seva història alhora que la definien, que la conformaven; o més ben dit, la construïen. Fet del qual Víctor Balaguer va ser plenament conscient, ja que, com ell mateix va escriure a les seves memòries, aquestes tradicions, com els monuments, *“son inventadas por la poesía y conservadas por la credulidad”* (1852:5-6).

És a dir, que la construcció de la nació, de la mateixa manera que la “invenció de la tradició”, requereix d'una poesia que creï els mites nacionals, les llegendes, basades en fets històrics reals —o inventats; tant és— i que aquestes narracions siguin conservades i fixades a través de la “credulitat” o, el que és el mateix, a través dels rituals nacionals. Un procés de negociació social, política i cultural en què l'arquitectura, els monuments, posseeixen un paper decisiu, en tant que mediadors materials per a la definició i transmissió dels mites, llegendes i històries que s'hi associen. No és estrany, doncs, que Balaguer tingui un interès especial pels monuments i per l'arquitectura que es revela constantment en la precisió i claredat dels comentaris arquitectònics que es poden trobar en els seus escrits. Comentaris que demostren un domini del llenguatge arquitectònic, i que no només descriuen amb precisió edificis i espais, sinó que també valoren, analitzen i comparen les diferents arquitectures amb altres exemples internacionals. Una habilitat aquesta sorprenent, que no ha estat encara prou ben estudiada, i que evidencia clarament la dimensió universal d'un Balaguer que desborda els àmbits de coneixement i que es capaç d'establir tota mena de relacions. Aquest interès internacional es fa palès també en les cròniques periodístiques de política

internacional, i molt especialment en les que tracten d'Itàlia. De fet, el cas italià va arribar a fascinar a Balaguer en tant que desvetllament d'una consciència nacional, i, el més important, en tant que construcció d'una nació. Així, quan Balaguer va viatjar a Itàlia per primera vegada, va ser a conseqüència de les guerres que van finalitzar amb la unificació de la Itàlia moderna i amb la creació d'una nova nació. L'interès de Balaguer en aquest procés és evident pel que fa al projecte balaguerià i a les relacions entre *Risorgimento* i Renaixença –un tema que ja ha estat apuntat (veure per exemple: Cuccu 2004; Pi de Cabanyes, 2004).

No seria agosarat, en aquest sentit, afirmar que un dels focus d'interès de Balaguer en el procés italià es trobava en el procés de creació d'una tradició² i d'una simbologia nacional per al nou i incipient estat italià. Perquè, en efecte, el procés d'unificació italià també va incloure una transformació material, arquitectònica, de les capitals de la nova Itàlia unificada, que va prendre forma a través dels seus monuments i de la construcció de noves xarxes de referents simbòlics que evolucionaven a mida que avançava la unificació (Pace, 2007a, 2007b). Una idea que es fa evident quan Balaguer escriu sobre el procés italià que “*glorias, tradiciones, recuerdos, leyendas, historias, estatuas, cuadros, monumentos todos de aquel vasto Museo, todo se encarnó, todo se puso en pie*” (Balaguer, 1890: 13). Tot es va alçar, tot es va posar dret amb l'objectiu de construir Itàlia. *Surge et Ambula*, en definitiva.

L'interès de Balaguer en Itàlia, doncs, és precisament l'interès en un model o en un referent, potser un dels més importants, amb què definir la seva ambiciosa proposta política, cultural i social per a la convulsa Espanya en crisi de principis del segle XIX. Una proposta complexa que té els seus fonaments en la

recuperació de la història de Catalunya i de la Corona d'Aragó. Però que no consistia en una simple recuperació del passat, sinó més aviat en la seva reinterpretació idealitzada, mitificada, d'acord amb les circumstàncies presents i les esperances futures. I també d'acord amb altres referents internacionals.

D'aquesta manera, Balaguer va proposar la creació d'una mena d'estat federal Ibèric inspirat en l'antiga Corona d'Aragó, que hauria d'adoptar la forma d'una monarquia federal i havia d'abastar tota la Península Ibèrica. Un nou estat federal en el qual també Catalunya podria recuperar l'esplendor de la seva història. Així, segons Balaguer:

“el origen y cuna del sistema representativo se hallan en la península ibérica. No hay que ir a buscar modelos de parlamentarismo fuera de casa, como hacen algunos, poco conocedores de nuestra historia, que abundantes los tenemos en ella. Los grandes modelos que pueden presentarnos los extraños, tal vez, y sin tal vez, nacieron de haberse inspirado en las antiguas Cortes de las nacionalidades ibéricas” (Balaguer, 1890:6).

La proposta d'una federació ibèrica no és estranya, ja que era una de les opcions que es consideraven seriosament a la meitat del segle XIX. Així, per exemple, l'any 1851, Sinibald de Mas va publicar *La Iberia. Memoria sobre la conveniencia de la unión pacífica y legal de España y Portugal* amb l'objectiu de defensar aquesta idea. De fet, el 1855, el mateix Sinibald va escriure a Balaguer per demanar-li la seva col·laboració en el projecte de *Revista Peninsular*, que tenia la pretensió de fomentar “*la fraternidad literaria y política con Portugal*”, i no pas la “*predicación*” de la unió, que ja era considerat com un tema “*agotado y sobrentendido*”.

La proposta d'una possible federació ibèrica tampoc era una idea aïllada el context

internacional, sinó que tenia clars referents en l'ideal de panlatinitat de Víctor Hugo –tan admirat per Balaguer– i, especialment, en el procés de reunificació italià. D'aquí l'interès balaguerià per Itàlia, novament. El que també ens permet situar Balaguer com a diputat de les Corts Constituents que van oferir la corona d'Espanya a Amadeu de Saboya, fill del rei que havia unificat Itàlia. Perquè, en efecte, la vinguda d'Amadeu I –per cert, acompanyat per una comitiva oficial de la qual Balaguer en formava part– va representar l'esperança que el somni federal ibèric es podia aconseguir en estreta fraternitat amb Itàlia.

L'ideal federal tenia grans avantatges, perquè permetia el necessari reconeixement català perseguit per Balaguer –un dels primers i més importants ideòlegs de la *Renaixença*. De fet, segons Balaguer, la proposta progressista política, econòmica i social per transformar Espanya havia de partir de Catalunya. Una idea que sempre va defensar al llarg de la seva vida; arribant a afirmar que “*aquí no se sabe aún que Cataluña sin España será siempre Cataluña, mientras que España sin Cataluña dejaría de ser España*” (Palomas, 2004:183).

Encara que una proposta sòlida i possible no podia consistir només en un ideal polític o d'estat. També era necessari construir la nació en el terreny social, simbòlic i cultural. Un procés sobre el que Balaguer, com ja hem comprovat, va reflexionar en profunditat durant els seus viatges per Europa i Espanya primer, però també més tard durant les visites a Itàlia en què va seguir de prop el desenvolupament del procés italià.

Hem precisat com en tots aquests moments, dispersos al llarg de la seva vida, Balaguer va estar sempre atent a la importància de monuments i tradicions, i a l'arquitectura i l'art dels indrets que visitava. Elements que considerava fonamentals en la definició del caràcter del lloc, de la ciutat

i de la nació, en la definició de la seva història i de les seves memòries, però també elements fonamentals per a la construcció del seu futur. Així, si aquesta importància es reconeixia en els monuments estrangers i en els nacionals, el projecte balaguerià va abordar aquesta qüestió conscientment. De manera que a la intensa tasca d'escriptura i difusió de la història de Catalunya, i de la definició d'un projecte polític, es va sumar la creació d'un univers simbòlic i monumental; amb l'objectiu clar i decidit d'interrelacionar les tres estratègies i dotar-les d'una consistència indiscutible.

Els dos volums publicats l'any 1851, el títol *Los frailes y sus conventos. Su historia, su descripción, sus tradiciones, sus costumbres, su importancia* –també reeditat com *Los misterios del claustro*– esdevenen la primera fita important en la definició del seu imaginari monumental balaguerià. Aquesta voluminosa obra, que Balaguer va començar a preparar el 1848 recorrent bona part de la Península, s'estructura en una seqüència de capítols, cadascun dedicat a un monestir diferent. Sobre cada monestir s'expliquen, com precisa el subtítol, episodis històrics i descripcions, però també llegendes, tradicions i costums populars; amb un clar objectiu de reconceptualitzar allò que llavors eren unes runes quasi oblidades³ en una nova xarxa de referents simbòlics. I d'aquesta manera s'entreu amb claredat a la breu introducció que Balaguer escriu al recull de textos sobre monestirs.

En aquest text es justifica l'interès del tema i l'objectiu de rescatar el monestir abandonats de l'oblit, tot argumentant que ells –els monestirs– representen els millors monuments d'Espanya, que evidentment se situen en un context universal, defugint de qualsevol encotillat excessivament provincial. D'aquesta manera, Balaguer convoca a “*un eminente viajero*” el qual, “*después de haber*

recorrido casi todas las naciones del globo, nos decia resumiendo sus principales viajes: “*El Oriente es un Palacio, la Francia un Castillo, la Italia un jardín y la España un claustro*”. L’afirmació no pot ser més clara: “España [es] un claustro”. Una definició que sentència tot reblant que “*esta poética expresión es una verdad*”. Poesia, doncs, que inventa les tradicions, els monuments, que després la credulitat conserva.

El llibre, doncs, recopilava textos sobre monestirs. Alguns d’aquests ja publicats anteriorment per Balaguer, com els de Montserrat. Però en tots els casos, es barregen històries basades en fets documentals amb mites i llegendes, també amb escenes pietoses i amb apassionades descripcions d’enclavaments naturals i arquitectònics. Així ho il·lustren també les deferents làmines de litografies que acompanyen el text. En definitiva, una meditada barreja romàntica en què la història i els mites, la pietat i la fe, i la natura i les llegendes es barrejaven amb l’art i l’arquitectura per precipitar una seductora reinvençió de l’imaginari dels monestirs, convertits d’ara endavant en l’univers monumental d’una Espanya –o Ibèria– idealitzada. Els referents literaris d’aquesta obra de Balaguer són clars: principalment, Pau Piferrer i, també, Pi i Margall. Però en Balaguer no es tractava simplement d’una obra literària romàntica, sinó d’una peça calculada dins de l’engranatge polític i cultural que estava bastint en aquells anys.

En efecte, poc després de la publicació de *Los frailes y sus conventos*, l’any 1853, Balaguer va publicar *Cuatro perlas de un collar. Historia tradicional y artística de todos los célebres monasterios catalanes. Santa María de Ripoll, Santa María de Poblet, Santas Cruces y San Cucufate del Vallés*. És a dir, els gran monestirs catalans. Perquè, com precisa encertadament Montserrat Comas, “durant els anys cinquanta [del segle XIX] Víctor Balaguer

planteja el que haurien de ser, per a ell, els llocs simbòlics de Catalunya. [I] Escriu un seguit de textos on descriu i interpreta el paisatge” (2006: 70-75).

En el cas de *Cuatro perlas de un collar*, el significat és clar. Les perles són els quatre grans monestirs catalans, i el collar és la història de Catalunya (Comas, 2006: 70-75). El llibre aplega els textos que ja havia fet servir per als mateixos monestirs a *Los frailes y sus conventos*, però ara sota aquest nou títol. Un títol que evoca directament el de *La Perla de Cataluña* de Gregorio de Argaiç, és a dir, la història de Montserrat més coneguda del segle XVII. El joc de referències no és banal. Els quatre monestirs catalans que inclou Balaguer a *Cuatro perlas de un collar* són els grans quatre monestirs medievals del territori català, als quals s’afegeix Montserrat, que per la seva importància i singularitat esdevindrà el centre de l’imaginari simbòlic i monumental balaguerià.

Víctor Balaguer va dedicar a Montserrat una sèrie d’articles publicats al *Diario de Barcelona*, que després van ser recollits en forma de llibre, l’any 1850, i que van ser precedits per un primer article publicat l’any 1845 al madrileny *El Siglo Píntoresco*. Però no només això, sinó que a més va dedicar poesies a la Mare de Déu, va prendre el sobrenom de “lo trobador de Montserrat”, va fundar el diari *La Montaña de Montserrat* (1868) –més endavant rebatejat breument com *La Montaña Catalana*– i, com veurem, també va mantenir al llarg de la seva vida una implicació significativa tant en la reconstrucció del monestir-santuari com en la popularització i el suport al desenvolupament de la singular muntanya.

És important subratllar aquest interès particular en Montserrat, i el seu contrast amb el caràcter polític progressista i liberal de Balaguer. Com també la seva coneguda vinculació i pertinença a la maçoneria. Uns fets que no són incompatibles

amb la seva condició de catòlic, però que sens dubte allunyen Balaguer de ser un personatge públic defensor dels privilegis de l'Església. Unes circumstàncies que no deixen de ser, si més no, curioses. Per què aquest interès en Montserrat, doncs?

MONTSERRAT

Aquest interès especial en Montserrat s'ha d'entendre també com a una part essencial del desplegament del projecte polític, social i cultural balaguerià. Perquè, en efecte, Montserrat va esdevenir per a Balaguer el centre del seu univers simbòlic i monumental a causa del seu potencial per esdevenir un referent de tothom. La coincidència d'una muntanya i una natura úniques amb un santuari catòlic de fundació medieval, feia de Montserrat un símbol únic en el qual tota la societat catalana i espanyola conjuntament s'hi poguessin sentir representades –més enllà de l'estricta simbolisme religiós. De fet, i com tot seguit comprovarem, gràcies a la seva singularitat, Montserrat fins i tot podia esdevenir un símbol més enllà de la pròpia nació. Aquest potencial montserratí per esdevenir un símbol més enllà de la religió, i fins i tot de la nació, va ser posat en evidència per primera vegada per Wilhelm von Humboldt durant la seva visita a la muntanya l'any 1800. L'alemany no es va interessar ni per la Mare de Déu ni pel monestir-santuari –que encara no havia estat destruït– sinó que va quedar profundament impressionat pels ermitans i per la felicitat amb què vivien, en sintonia amb la natura i el paisatge. La sorpresa d'aquesta troballa va desencadenar, en Humboldt, una sèrie de reflexions al voltant de l'efecte que produïa la contemplació d'un paisatge natural singular en l'ànima humana; una contemplació que segons l'alemany era capaç de fomentar la introspecció i de cercar així una nova

espiritualitat per sobre de les religions. Humboldt va escriure un assaig amb aquestes reflexions, i va creuar diverses cartes amb els seus col·legues alemanys de Weimar, sobretot amb Goethe, ja que la visita montserratina també li evocà una balada inacabada de l'escriptor, *Die Geheimnisse*. De manera que, a través d'aquest episodi, Montserrat va esdevenir un dels símbols del romanticisme alemany molt abans que del català.

La interpretació humboldtiana de Montserrat va ser difosa de manera directa a través de la publicació del seu assaig, en alemany, així com de manera indirecta a través de la descripció i els gravats d'Alexandre de Laborde, que coneixia l'assaig de l'alemany, i d'aquesta manera va influenciar, entre d'altres, Pífferrer, i sens dubte, també Balaguer. De fet, és força probable que Balaguer tingués coneixement de l'assaig de Humboldt i de la seva discussió amb Goethe al voltant de Montserrat. En aquest sentit, convé recordar la influència del romanticisme alemany en la formació romàntica de Balaguer, quan aquest es reunia amb altres joves escriptors per compondre balades a l'estil dels alemanys, o bé per recitar-les.⁴

El cert és que, encara que Humboldt no sigui citat directament, la seva visita i el seu assaig ressona tant a Laborde –només cal observar els gravats dedicats als ermitans– com a les descripcions montserratines de Pífferrer i de Balaguer. Com també, per exemple, en les inflamades línies balaguerianes que descriuen l'espectacle paisatgístic que es contempla des del conegut com balcó dels monjos del monestir; un racó que, com veurem, ràpidament es va popularitzar i que ens remet directament a l'aproximació a la natura definida pel romanticisme alemany, i també a Humboldt. Així, Balaguer escriu en una carta:

“[Las estátuas del balcón] permanecen allí inmóviles y mudas, condenadas a contemplar eternamente el

magnífico espectáculo que se desarrolla a su vista. No se explicarte, aunque bien lo comprenderás tu, la impresión mezclada de terror y respeto que me infunden, siempre a ellos me acerco, esos impasibles monjes de piedra, mudos y eternos centinelas del monasterio, inclinados casi sobre un abismo sin fondo, a cuyos pies vuelan las águilas, sobre cuyas frentes se desencadenan esas horribles y misteriosas tempestades de la montaña [...] He visto a mis pies las crestas de los montes que desde Barcelona nos parecen tan altos y que hoy me han parecido como a flor de tierra. Frente de mí, pero pudiéndolo abarcar todo de una sola mirada, estaba San Lorenzo, el monte de la misteriosa cueva Simanya; más allá Montseny, tan poéticamente cantado por Aribau y por Rubió; a los lejos como un sencillo montón de tierra, que parecía que un niño podía saltar, estaba el elevado Tibidado; el antiguo pueblo de Monistrol se me ha presentado como un puñado de casitas de belén [...] y he visto, en fin, cerrado este magestuoso panorama por la cordillera de los Pirineos con sus montañas casi inaccesibles y coronadas de nieve, apareciéndoseme como una triple línea de árabes gigantes envueltos en sus pardos alquiceles y cubierta la cabeza con un blanco turbante” (Cornet i Mas, 1863: 282-284).

Una descripció romàntica del paisatge en la qual semblen ressonar les paraules de Goethe quan afirma que “*les paraules són inadequades per descriure la noblesa i la bellesa d'aquesta visió; en aquest moment ets fortament conscient del que veus, només frueixes anomenant els pics famosos, i gaudint del coneixement vertiginós de les formes blanques que s'apareixen al teu davant*” (Goethe citat per Oettermann, 1997:11).

D'aquesta manera, per a Balaguer, doncs, Montserrat podia esdevenir un símbol de tothom, únic i singular de Catalunya i d'Espanya, però també universal, reconegut fins i tot internacionalment. I així va prendre el seu nom

–“el trobador de Montserrat”– i va convertir Montserrat en el centre de la seva construcció simbòlica i monumental.

Ja hem apuntat que Balaguer va escriure poesies dedicades a la Mare de Déu de Montserrat, i que sobre Montserrat va escriure abastament en articles de diari, primer, i més tard en llibres. Són significatius els dos darrers articles –o capítols de llibre– amb què va tancar la primera sèrie dedicada a Montserrat. En aquest text, després de descriure el seu actual, i d'afirmar que “*triste y desconsolador es; triste y desconsolador para el peregrino, para el cristiano, para el poeta, para el catalán. Montserrat necesitaría un soplo que lo animara, necesitaría oír una voz que, como un día la del Señor a Lázaro, le dijera: ¡Levántate! Y esta voz... esta voz existe...*” (Balaguer, 1850-1880:282). I aquesta veu es tractava de la Reina d'Espanya, tal i com Balaguer va especificar en el títol de l'últim text del llibre dedicat a Montserrat –“*A la condesa de Barcelona*”–, a qui feia una crida per a la reconstrucció del destruït santuari-monestir; ja que, per al “trobador”, “Montserrat és la història de Catalunya”.

Perquè en efecte, Balaguer va afavorir al llarg de la seva vida la reconstrucció del monestir-santuari destruït per les tropes napoleòniques a la Guerra del Francès, així com tota mena d'iniciatives a la muntanya, que estaven dirigides a potenciar la seva complexitat simbòlica més enllà del seu caràcter sagrat. En aquest sentit, convé remarcar-ne la implicació en els arranjaments per a la visita dels Ducs de Montpensier, l'any 1857, que també va concretar-se en l'entrega dels regals regis i, molt especialment, en la creació de la Junta de Restauración Artística de Montserrat, de la qual Balaguer va esdevenir secretari. La funció de la Junta no va ser altra que restaurar arquitectònicament i artística el monestir-santuari. Malgrat les dificultats, va ser possible

definir un primer projecte per a la Santa Cova –que va ser executat– i un primer projecte per a l’interior de l’església montserratina –que només va ser executat parcialment. Ambdós projectes van ser definits en arquitectura gòtica, la mateixa que mereixia la màxima admiració per part de Balaguer. No és estrany, doncs, que les runes gòtiques del derrocat claustre gòtic de Montserrat fossin l’escenari escollit per Balaguer l’any 1868 per fotografiar-se amb Frederic Mistral, envoltat de poetes catalans i occitans, amb motiu dels Jocs Florals presidits per ell mateix. I, encara, trobem Balaguer a Montserrat durant la visita reial de 1860 i, molt especialment, durant la visita del rei Amadeu I, l’any 1871. Aquesta última visita va coincidir –i no per casualitat– amb la definició d’un nou i més ambiciós projecte per a la reconstrucció de l’església de Montserrat que ara també abordava el problema de la imatge exterior i la volumetria dels edificis. Evidentment, el projecte va ser resolt en arquitectura gòtica; com no podia ser d’una altra manera, ja que aquesta va ser associada per Balaguer al progrés i al creixement de les ciutats medievals durant els segles d’esplendor de l’antiga Corona d’Aragó.

El final del regnat d’Amadeu I va marcar la fi del projecte federal, i el sorgiment de la primera cultura del catalanisme. En aquest nou context, el grup de Vic, liderat per Jaume Collel, i integrat també per Jacint Verdaguer, Félix Sardà i Salvany, i el bisbe Morgades, va organitzar les seves conegudes campanyes patriòtiques i religioses amb l’objectiu d’apropiar-se de l’incipient moviment catalanista des del catolicisme més militant. Dintre d’aquesta estratègia, l’apropiació i el canvi del simbolisme dels monestirs catalans i de Montserrat, és un episodi prou conegut a través de les festes populars organitzades de 1880 i 1881. Unes campanyes que van culminar en la reconstrucció de Ripoll. I unes celebracions que

no van comptar amb la presència de Balaguer, que no va compartir mai –com coneixem bé– els objectius del catalanisme catòlic.

Malgrat aquest fet, o més precisament per aquest mateix fet, Balaguer es va mantenir sempre actiu en els assumptes montserratins, tant ajudant els abats de Montserrat en l’obtenció de la propietat dels terrenys del monestir, en la creació d’un col·legi de missioners d’Ultramar o en l’assignació de terrenys a Filipines per establir-hi una missió religiosa (Altés, 2002: 38-44; Palomas, 2004:429), com també ajudant altres grups no religiosos amb diferents interessos a Montserrat. Entre aquest sector, cal destacar especialment el grup d’empresaris que va impulsar la construcció del cremallera, el qual, en contra de l’opinió de l’Església Catòlica i de la comunitat montserratina, havia de pujar fins al cim de Sant Jeroni, on s’havia d’aixecar un *“monumento que pruebe que la ciencia está por encima de todo, y es la única que puede hacernos alcanzar el infinito”, i que también “auxilie a la religión”*.⁵ Aquest monument o temple de la ciència només podia ser, evidentment, un observatori. I la implicació de Balaguer amb el grup d’empresaris va ser tan forta que durant la presentació del projecte, el 1882, un dels prohoms va demanar que la primera locomotora que arribés al monestir portés el nom de Balaguer (Garcia-Fuentes, 2012: 170-177).⁶ La tensió al voltant de la construcció del cremallera va ser un dels episodis que va assegurar la veritable popularització de la muntanya, més enllà del monestir-santuari i la Mare de Déu. Cada vegada eren més els que pujaven a la muntanya principalment per fruir de la natura i de les vistes. Una activitat potenciada també per l’incipient i àvid excursionisme (Marfany, 1995: 74-75, 293-306; Roma, 2004: 139-163). Convé recordar que la muntanya es trobava desamortitzada i que eren molts els que aspiraven a apropiat-se-

la i a construir-hi. D'aquesta manera, s'hi van obrir restaurants, es van construir funiculars, i també un petit observatori o mirador al cim de Sant Jeroni. Enclavaments on es feia evident la tensió entre el Montserrat de tothom balaguerià en el qual tots es podien sentir representats, i els del Montserrat catòlic i catalanista del grup de Vic. Perquè, en efecte, la resposta d'una part important de l'Església catalana i de la comunitat montserratina a la construcció del cremallera i a aquest increment exponencial de l'interès en la muntanya, va ser la reconstrucció d'ermites (gairebé sempre en emplaçaments propers a restaurants i miradors) i l'ambiciosa construcció dels monuments del Camí de la Cova, primer, i més tard en el Camí del Via Crucis, en un intent de reblar el caràcter sagrat de la muntanya.

La influència de Balaguer sembla arribar fins i tot al panorama montserratí que es va aixecar a Barcelona amb motiu de l'Exposició Universal de 1888 -per cert, l'únic panorama que es va construir íntegrament a Barcelona, perquè els altres venien llogats de l'estranger-. No és necessari insistir en la dimensió simbòlica de l'Exposició de 1888, en els monuments que s'hi van aixecar, i en els principals recorreguts que relligaven la ciutat antiga, el recinte de l'exposició i el nou Eixample (Guàrdia *et al.*, 1988: 131-178; Lahuerta, 1999: 103-105). El pavelló del panorama es va situar dintre d'aquests recorreguts, al costat del globus aerostàtic, i va permetre viure l'experiència d'una visita "guiada" a Montserrat.

L'itinerari s'iniciava amb uns petits diorames que reproduïen l'aproximació a la muntanya i l'ascens. Amb un interès indiscutible per la natura i el paisatge, fins que arribava al punt culminant, que no era altre que la contemplació del panorama que es divisava des del balcó dels monjos descrit per Balaguer -al qual ja hem fet referència. Però, és més, l'accés a aquest gran

panorama es produïa a través d'una reproducció del claustre gòtic executada amb una total precisió mitjançant motllos de l'original. De manera que tots els visitants podien reviuire l'experiència de la ja mítica fotografia de Balaguer de l'any 1868.

El reeixit panorama de Montserrat aixecat a l'exposició de 1888, doncs, celebrava la natura i les vistes montserratines, la natura. De fet, només hi havia una petita reproducció de l'interior de l'església que podia passar totalment desapercebuda, i en la qual un faristol eclipsava la imatge de la Mare de Déu de Montserrat. Tot plegat, coincidències massa precises com per ésser una simple casualitat.

En qualsevol cas, però, el que ens interessa és remarcar com l'acció de Balaguer al llarg de tots aquests anys va servir de manera decisiva per a la redescoberta i la popularització de Montserrat i per fer d'aquesta muntanya un símbol realment compartit per tots, més enllà de la religió i fins i tot de la mateixa nació. En definitiva, per fer de Montserrat el complex símbol modern que coneixem encara avui. Perquè la intervenció de Balaguer, en efecte, de ser capaç d'intuir i comprendre el potencial montserratí per esdevenir un símbol compartit per tothom va ser clau en el desencadenament de la construcció moderna de Montserrat, iniciada a mitjan segle XIX. Una construcció que després va ser consolidada per la cultura del catalanisme, àvida de simbolisme, i especialment per la tensió creada pel grup de Vic al voltant del capital simbòlic que Balaguer havia descobert i incrementat significativament.

EPÍLEG

Aquesta aproximació breu al voltant d'alguns aspectes del projecte balaguerià i de la relació entre Balaguer i Montserrat mostra clarament l'eficàcia de la seva conscient construcció simbòlica, alhora que ens revela la seva complexitat i sofisticació.

Montserrat és tan sols un exemple –un dels més importants, certament– però ens permet intuir la consciència amb què va actuar Víctor Balaguer al llarg de la seva vida.

És necessari encara aprofundir més en el coneixement de les relacions personals de Balaguer, a Catalunya i a Espanya, però també en l'àmbit internacional. Perquè, en efecte, com hem comprovat, els referents internacionals esdevenen claus en la definició del seu pensament polític, social i cultural, que resulta profundament intricat en multitud de xarxes nacionals i internacionals de tot tipus. Així que només situant el pensament balaguerià en aquesta complexitat tan nacional com internacional, com a mínim a Europa, es podrà valorar justament el seu paper, la seva originalitat i la seva importància.

En definitiva, Víctor Balaguer és un personatge únic de la història de Catalunya i d'Espanya

que va ser capaç de transformar completament l'imaginari cultural, polític i social contemporani, va definir un imaginari simbòlic i monumental, i va marcar també decisivament la seva evolució posterior. Balaguer ha estat, sens dubte, el gran constructor de monuments, com ho prova no només l'intent d'apropiació d'una bona part del seu imaginari per part del grup de Vic, sinó també les apropiacions posteriors de l'imaginari al voltant dels monestirs, primer durant la dictadura franquista, i més tard durant de la democràcia i l'adhesió a la convenció del Patrimoni de la Humanitat (Garcia-Fuentes, 2013). Però no només això. L'estudi de Balaguer encara ens proporcionarà la descoberta d'inesperats punts d'inflexió en la història de Catalunya i d'Espanya; i la corroboració, una vegada més, del seu caràcter i la seva dimensió indiscutiblement universal.

Notes

1 Sobre aquest difícil encaix de Balaguer, vegeu especialment Josep M. Fradera (2001).

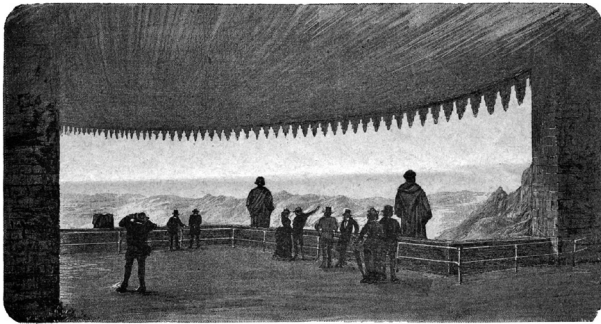
2 O d'invenció d'una tradició, segons la conegudíssima expressió de Hobsbawm (1983).

3 Les lleis de desamortitzacions de Mendizábal de 1836 i 1837 sumades al fracàs de les primeres Comissions Provincials de Monuments i a la incapacitat de l'Estat per mantenir i preservar les propietats desamortitzades als ordres religiosos va provocar que bona part dels monestir abandonats caiguessin en l'oblit i en la ruïna, com a conseqüència del pillatge i la manca de manteniment.

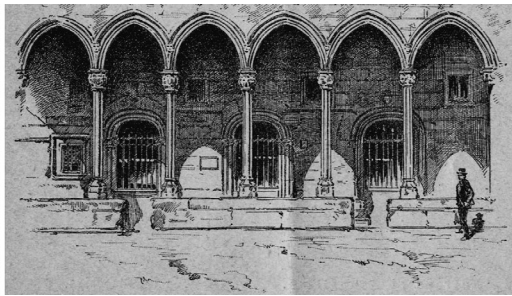
4 De fet, els vincles internacionals de Balaguer són sempre intensos i abundants. L'any 1860, per exemple –seguint amb les relacions entre Montserrat, Alemanya i Balaguer– es va publicar la seva obra sobre Montserrat traduïda a l'alemany. Un fet que marca la culminació de l'interès alemany per Montserrat (Briesemeister, 1988:24-26).

5 Aquest fet ha estat incomprensiblement oblidat a les històries del cremallera i de Montserrat (sobre aquest tema, vegeu Garcia-Fuentes, 2012).

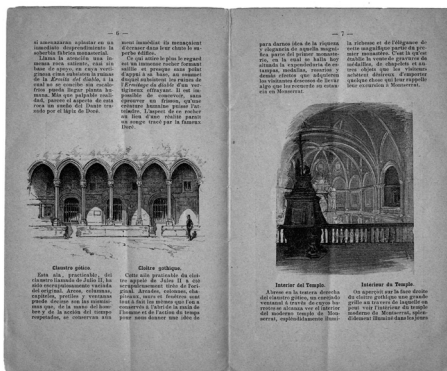
6 Finalment, no va ser la primera locomotora, batejada com “Mare de Déu de Montserrat” la que portava el nom de “Víctor Balaguer”, sinó la quarta; després de “Monistrol” i “Sant Jeroni” (Blasco et al., 1998: 127).

Reproducció de la vista principal del panorama de Montserrat aixecat a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 inclosa al fullet de mà o guia de visita del panorama.

A l'esquerra, Victor Balaguer amb Mistral i altres poetes assistents als Jocs Florals de 1868 fotografiats davant les ruïnes del claustre gòtic de Montserrat. A la dreta, la reproducció de la rèplica del mateix claustre inclosa al fullet de mà o guia de visita del panorama de Montserrat a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888.

El fullet de mà o guia de visita del panorama de Montserrat a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 en la doble pàgina que conté les reproduccions de la rèplica del claustre i de l'únic diorama d'una imatge de l'església.

Bibliografia citada

- ALTÉS, F. X. 2002. "Victor Balaguer i el Montserrat", *Serra d'Or*, 505, pp. 38-44.
- BALAGUER, V. 1859. *Montserrat, su historia, sus tradiciones, sus alrededores*. Barcelona: Impr. de A. Brusi. (Recull d'articles prèviament publicats al *Diario de Barcelona*).
- BALAGUER, V. 1851. *Los frailes y sus conventos. Su Historia, su descripción, sus tradiciones, sus costumbres, su importancia. 2 Vols.* Barcelona: Librería Española. (També reeditat amb el títol *Misterios del Claustro*).
- BALAGUER, V. 1852. *Recuerdos de viaje*. Barcelona: Imp. Brusi. (Primera edició amb el títol *Apuntes de viaje*).
- BALAGUER, V. 1890. *Mis recuerdos de Italia*. Barcelona: Tasso.
- BLASCO, D.; Gil, E.; Suades, J. 1998. *El cremallera de Montserrat: historia gràfica i viatge*. Sant Vicenç de Castellet: El Farell Edicions.
- BRIESEMEISTER, D. 1988. "Katalonien un Deutschland: ein Überblick die kulturgeschichtlichen Wechselbeziehungen", *Zeitschrift für Katalanistik*, 1, pp. 11-35.
- COMAS, M. 2006. "L'anticipació dels símbols, *Cuatro perlas de un collar de Víctor Balaguer*", *El contemporani*. Afers: Catarroja, 32, pp. 70-75.
- CORNET I MAS, G. 1863. *Tres días en Montserrat. Guía histórico-descriptiva de todo cuanto contiene y encierra esta montaña*. Barcelona: Librería del Plus Ultra. ("Segunda edición corregida y notablemente aumentada").
- CUCCU, M. 2004. "Balaguer i Itàlia (1848-1901)", a *Victor Balaguer i el seu temps*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 66-99.
- FRADERA, J. M. 2001. "Visibilitat i invisibilitat de Víctor Balaguer", *L'Avenç*, 262, pp. 19-26.
- GARCIA-FUENTES, J.M. 2012. *La construcció del Montserrat modern*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya-BarcelonaTECH. Tesi doctoral inèdita.
- GARCIA-FUENTES, J.M. 2013. "A Nation of Monasteries: The Legacy of Víctor Balaguer in the Spanish Conception of National Monuments", *Future Anterior*, 10, 1.
- GUÀRDIA, M.; Garcia-Espuche, A.; Monclús, F. J.; Oyón, J. L. 1988. "La dimensió urbana", a *Arquitectura i ciutat a l'exposició de Barcelona, 1888*. Barcelona: Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), pp. 131-178.
- HOBSBAWM, E.; Ranger, T. (editors). 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAHUERTA, J. J. 1990. "Verdaguer, Gaudí i la producció simbòlica d'una burgesia catalan", a Lahuerta, J. J. (editor), *Gaudí i el seu temps*. Barcelona: Barcanova.
- MARFANY, J.-Ll. 1995. *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Editorial Empúries.
- MAS, S. de. 1851. *La Iberia. Memoria sobre la conveniencia de la unión pacífica y legal de Portugal y España*. Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra.
- OETTERMANN, S. 1997. *The Panorama: History of a Mass Medium*. New York: Zone Books.
- PACE, S. 2007a. "L'architettura della memoria in Italia", a Giuffrè M.; Mangone, F.; Selvafolta, O. (editors), *Cimiteri, monumenti e città. 1750-1939*. Milà: Skira.
- PACE, S. 2007b. "La città eroica. Memoria collettiva e crescita urbana a Torino (1856-1878)", a Giuffrè M.; Mangone, F.; Selvafolta, O. (editors), *Cimiteri, monumenti e città. 1750-1939*. Milà: Skira.
- PALOMAS, J. 2004. *Victor Balaguer. Renaixença, Revolució i Progrés*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.
- PI DE CABANYES, O. 2004. "Victor Balaguer i el Risorgimento", a *Victor Balaguer i el seu temps*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 11-39.
- ROMA, F. 2004. *Del paradís a la nació. La muntanya a Catalunya. Segles XV-XX*. Valls: Cossetània Edicions.